MSS No. 31 Subject

Name of MSS VIVAHA BRINDAVANI PATRE

Author NOT Available

Period N.A Folios

Script SANSKRIT Source

Missing Folios

रदिसैतोएकप्रहरमैमरणुहोइ जोहाथमैधनुषदिसैअईनीलअईश्वेततोआधोसमोहोइ [illegible]
सींछीटपाणीकीपडतीदिसैतौसंवतश्रेष्टहोय जोअग्निकीछींटपडतीदिसैतोमहाकालहोइ
लावतीदिसैतोसीहस्योभेटाहोइ आश्विनमासे जोनीलवरणदिसैतो५ मासिमरणुहोइ जोध्यानीके [illegible]
तोइछटीपाछेदेषियेकेरिभीनदिसैतोतिसरेदिनपिंडपडै दिसैतोतिसरेदिनकष्टहोइजीवै जोतम [illegible]
तोकोइतेजवंततपस्वीमिलै कार्तिके जोपछीमकोमुखकियेदिसैतोमुखकेआगस्तकष्टहोइ
षैमैमरणुहोय जोछायाउपरिचंद्रमाफिरतादिसैतोगंगानकोचटतादिसैतोमेचनासै जोसूर्यउदत
तोमास १ षैथहोइ जोछायाउपरिनक्षत्राकाचक्रचलताहोइतोछत्रभंगहोइ मार्गशीर्षे जो [illegible]
नदिसैतोसर्पसोभेटाहोइ जोछायाउपरिसून्यचक्रचलतादिसैतोवर्ष २ कालपडै जोछा [illegible]
काछींटापडतादिसैतोमास ५ मैमरणुहोइ अथपोषे जोछायाउपरबादलहोइपाणीवरसताआकाशमे
सैतोपृथ्वीकोडर्भिक्षहोइ जोछायाउपरअग्निबलतीदिसैतोअग्निप्रज्वलहोइ जोछायाउपरपोनम
वनप्रलयहोइ अथमाहे॰ जोछायापरविजलीदिसैतोमरणहोइ जोछायाउपरबहुतनक्षत्रटूटतादि

छा॰१॰ तिउलदानापैतोतत्कालमस्तुहोइ॥ ग्रथफाल्गुण जोछायापाउपरतंचउसर्यपर्श्वकोनानादिसैतोमास२मै

२ जोउत्तरकोंनानादिसैतौहिंदताबकणकमणकाहोइ॥ जोपछीमकौंनानादिसैतोमहाप्रलोकालहो॥३ मै

उत्रामैदिसैतो॥१दिनमैपानसाहमैे॥ इतिछायापुरुषविचारः ॥ छ ॥ शुभम् ॥

इतः दलनकंडनादिषु सर्वकर्मसु भतिथिवारफलानि नक्षत्रादिफलानि परैरन्यैः पदेपदे विरचितानि पदेपदे इति लौकिकाभि।
प्रायेणोक्तं अल्पकृत्येष्वपि पृथक्फलानि विशेषाभावेप्युक्तानीत्यर्थः इति हेतोः परैः सविस्तरमुक्तत्वाद् रूपयोगाभावाच्चास्मा
भिर्नो विरचितानोक्तानि केचित्पारोसाभावेपि भूतमात्रेपि लिटमिच्छंति तथा च मुग्धबोधे भवंति भूतभव्येषु क्यादयस्त्रयस्त्रि
पादिति अत एव वराहहादि प्रयोगः होरां वराहमिहिरोरचिरां चकारेति उदयनस्यापि आतेनिरे च किरणावलिकामुदयन
इति समते संलिप्यतडपक्रमे कालमुहिमाह यइति हि यतस्तेषां दलनकंडनादीनामुपक्रमस्त्वारंभो यः स विवाहभेवि।
वाहनक्षत्र एव शुभे व्यतीपातविष्ट्यादिदोषहीने षष्ठ्यावज्रिवर्जिते दिने शुभः तथाह श्रीपतिः विवाहकृत्यं निखिलविवा

भतिथिवारफलानि पदेपदे विरचितानि परैरिति नो विरे सकलकर्मसु यस्त्वडपक्रमः स ह विवाहभ एव शुभे दिने ६
आयो विवाहपटलं तटलंबमानः संवीपमंनसहते नयचालनानि वृंदावने परमतातपपीड्यमानवृंदावने तु रमता।
हभे विलोकयेन्नात्र बलं हि मृग्यते रिति ६ अथ निजकृतस्यास्य विवाहपटलस्य पूर्वे भ्यो वैशि ॥ मिहसन्मतिश्रीः १ ॥ इति वरप्रश्नाध्यायः १५
ष्ट्यमाह आयइति आयो वाडल्ये न विवाहपटलं विवाहफलसमूहः नयेन न कैरणचालनानि न सहते आगमसिद्धत्वादिति भावः
अत्र विशेषणद्वारा दृष्टांतः तटेति नदीतटे प्रलंबमानस्तृणसंवीयथा न चालनं सहते चालिते तु यः पतनमेव तद्वद्विवाहप
टलमपीति भावः अतएव हं मयोक्तं वृंदावने सतां मति बुद्धिं लसंती श्रीः संपत् रमतां सुखेन क्रीडतां अत्र हेतुः परमतरूपेण।
तपेन पीड्यमानानां जनानां वृंदमवति प्रीणयतीति तथा अयं भावः यथा कश्चनातपेन पीड्यमानो वने गत्वा रमते तथात्र सम
तिः परमततापनिवृत्त्यै अत्र रमतामिति अत्रांते श्रीप्रयोगः समाप्त्यलंकारो यथात्र ग्रंथारंभे इति श्री विवाहवृंदावनटीकायां वरप्र
श्नाध्यायः १५ ॥ ६६ ॥

अथ वंशवर्णनपूर्वकं ग्रंथालंकारमाह अभूदिति भरद्वाजनाम्नो महर्षेर्वंशो विश्वावतंसे वंशे जनार्दनो नामाभूत् कीदृक् श्रुती
नां वेदानां तत्त्वं यथार्थं वेत्तीति तथा औदीच्यास्तज्ज्ञातयो गुर्जरास्तेषां चारित्रमाचारस्तस्य पंथा मार्गस्तं प्रवर्त्तयतीति त
था अनेन स्वयमौदीच्य इति सूचितं याज्ञिकेषु चक्रवर्त्ती श्रेष्ठ इत्यर्थः १ अस्तीति तस्य जनार्दनस्य सूनुः श्रियादित्य इत्य
स्ति स्म आसीत् इदमन्वर्थं नामेत्याह क इव श्रिया दीप्त्या द्वितीय आदित्य इव तस्य श्रियादित्यस्यात्मजः उदीर्यताणग इत्या
सीत् उदीर्यते इत्युदीर्यं नाम तस्मिन् ताणगनामेत्यर्थः कीदृक् त्रिस्कंधा होरागणितसंहिताख्यास्तेषां पारंगताः अभिज्ञ
तमास्तेषां रंगे युद्धभूमौ मल्ल इव मल्लः मल्लो बाहुयुद्धकुशलः त्रिस्कंधज्योतिःशास्त्रविदां पराभवकृदित्यर्थः २ श्रीके

आसीद्भरद्वाजमहर्षिवंशो विश्वावतंसे श्रुतितत्त्ववेदी औदीच्यचारित्रपथप्रवर्त्ती जनार्दनो याज्ञिकचक्रवर्त्ती १
अस्ति श्रियादित्य इति स्म तस्य सूनुः श्रियादित्य इव द्वितीयः त्रिस्कंधपारंगमरंगमल्लस्तस्यात्मजो ताणग इत्युदीर्ये
श्रीकेशवः सुकविरध्ययनाध्वनीनव्यूहानतर्पयितुमर्थपयःप्रवाहैः दैवज्ञताणगसुतः सुतपःश्रयेऽस्मि
न्वृंदावने मुनिगवीनिवहं दुदोह ३ ॥

तव इति अस्मद्दैवज्ञताणगस्य सुतः श्रीकेशवः सुकविरस्मिन्वृंदावने सुतपःश्रये मुनिगवीनिवहं दुदोह मुनीनां गाव
इव मुनिगव्यः उपमितं व्याघ्रादिभिरिति तत्पुरुषः गोरतद्धितलुकीति टच् टित्वान्ङीप् तासां निवहः समूहस्तं दुदोह दुग्धवान्
किमर्थं अध्ययनमार्गोऽध्वानं गच्छंतीति तथा तेषां व्यूहान् समूहान् अर्थः पय इव तस्य प्रवाहैस्तर्पयितुं सुष्ठु तपो येषां ते सुतपस
स्तैः श्रीयते सेव्यते तत्तथा अत्रायं श्लेषः सुतपःसेव्ये वने अध्वगमनखिन्नान् पयःप्रवाहैस्तर्पयितुं गावो दुह्यंते तद्वत्सुत
पःसेव्यमानेऽस्मिन्वृंदावननाम्नि ग्रंथेऽन्यग्रंथाध्ययनखिन्नशिष्यान् अर्थप्रवाहैस्तर्पयितुं मुनिवाचो मया सारं दुग्धा इति ३ ५२

वपुर्गृहेतिवपुःसंज्ञाः समराशयो वृषकर्कोदयस्तेषां गृहाणिहृक्काणनवांशावालग्नगताः शुक्रशशिदृष्टयुताः कन्यालब्धेभवं
॥ तियोगांतरमाह युग्मस्तेगौ समराशिस्थितौ शशिसितौ द्विपदश्चासावंगनांशश्च सचकन्यांशएवं तत्र स्थितौ तनुलग्नमीक्ष
माणौ पश्यंतौ तदातौ तदा स्त्रियं पिशुनौ स्तः तस्याः कन्यायाः प्राप्तिः प्राप्तिसूचकौ अत्रबलिनाविति शेषः नकीये
विशेषोस्त्रियोगांतरमाह नारीति उदितमुदयं प्राप्तं लग्नगमित्यर्थः उदितं नारीनवांशं स्त्रीनवांशं वृषकर्कादिकं शशिसितौ
वीक्षमाणौ तदा स्त्रियं पिशुनावित्यनुवृत्तिः योगांतरमाह खचराइति परेपि शुक्रशशिव्यतिरिक्ता अपि खचरास्त्रैणार्द्गाः सम
राशिस्थिताः स्त्रीणामिमानि स्त्रैणानि स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञाविति नञ् विलसंतः स्निग्धाः उज्वलाः प्रकाशमानाः वीर्यभाजः
सबला उदितं नारीनवांशमीक्षमाणाः कन्याप्राप्तिसूचका इत्यनुवृत्तिः २ अथ कन्यायावरोपलब्धिप्रश्नमाह एवमनेनस।
युग्मस्तेगौ शशिसितौ द्विपदांगनांशे स्यातां तदा स्त्रियं पिशुनौ तनुमीक्षमाणौ नारीनवांशमुदितं खचराः परेपि स्त्रैणार्द्
गा विलसदुज्वलवीर्यभाजः २ एवं नरान् नरहृक्काणनवांशदृग्भिः पुंस्खचरैरुपनमंति नितंबिनीनां यल्लिंगिबालकप।
शुप्रभृतीनिगितंस्यात्तस्तलतोणेतद्गतत्र्यैववववववश्य १॥ एवं नित्र शुक्रशशिव्यत्यादिनाविधिनानराः पुरुषाः नितंबिनीनां स्त्रीणा
मुपनमंति समागच्छंति लभ्या भवंतीति यावत् कैः नरहृक्काणनवांशदृग्भिः पुंस्खचरैर्नरा विषमराशयो मेषमिथुनादयस्तेच
हृक्काणनवांशाश्चनरहृक्काणनरनवांशाइतिनाम्नपुंस्पतितेन नरहृक्काणनवांशदृशास्तैः पुंखेचराः पुरुषग्रहाः रविभौमगुरवः ए
तदुक्तं भवति स्त्रीग्रहोकिल शशिसितौ यत्रतावुक्तौ तत्र पुंग्रहाः ग्राह्याः यत्स्त्रीहृक्काणास्तत्र नरहृक्काणाः यत्स्त्रीनवांशास्तत्र नरन।
वांशाः यत्र स्त्रीराशिस्तत्र नरराशिरिति एवमनेन विधिनोक्तयोगैरेव कन्यायावरोपलब्धिर्ज्ञेया अथ निमित्तानि यल्लिंगीति
प्रश्नसमये तस्मिन्काले लिंगिनः कापालिकाः प्रसिद्धाः पशवः पक्षिगणवृषभदसादयः प्रभृतिग्रहणेनान्यत्नभिक्षुकादीनां ग्रहणं।

व.र.टी. तेषां च यदिंगितं चेष्टितं तद्ध्रुवरस्य तथैव भवति ३ ॥ अथायं निश्चये तिष्यपुनर्वसो र्नक्षत्रं द्वंद्व ॥ अत्रेतरेतरयोगा द्वंद्वे पि एक
५१ वत्त्वाप्रकात् पूर्वोपि द्वंद्वो विभाव्यैकवत्त्वात् अतो वधूवरस्यैकत्वं ३ अथ वधूवरस्य सकाले शुभाशुभयोगानाह प्र
लग्नात्तद्वे द्वेषष्टेष्टमे ६।८ सति प्रथमको योगः तत्र चेंदुमूर्त्तौ लग्ने ग्रावनेयेऽवनीपुत्रे कुजे मदनस्थे शि सप्तमगे स
ति प्रथमपरो योगः तत्र तयो र्लग्नसप्तमयोः पापयुक्तयोः सतोः अयं तृतीयो योगः एषु योगेषु क्रमाद्दुस्तमहीमुनि
संमिते ३७ वरस्य नाशः प्रथमे योगे ष्टमे द्वितीये एकस्मिंस्तृतीये सप्तमे ३७ वरनाश इत्यर्थः ४ यामित्रगो सप्तमस्थो व

त्सलोदयाद सृ तरो विषिषयम्रतिस्थे मूर्त्तौ च तत्र मदनस्थे शशि चावनेये तत्र तयोः शुभसंगतयो र्न वरस्य नाशः क्र
माद्दस्तमहीमुनिसंमिते ३७ ४ यामित्रगो विधुसितौ वियवा मम साध्वीं सौरिः कुजो स्तरमहेज्य बुधौ धनाढ्यां दी
र्घां युवं वधुभिस्त्व प्रसवां प्रसूतौ स्त्रीजातकोक्तमखिलं खलु चिंत्यमस्मिन् ५ ॥

अथ ऋक्षौ वधू विधवां कुरुतः शनि र्भौमश्च ७ इत्याचार्य शौनकीयेन तु शनिर्मृतप्रजां भौमो मरणयुक्तामिति तथापि दुष्टमेव
फलं अस्तगाणां महेज्यः पूज्यो गुरु र्बुधः प्रसिद्धः तौ सप्तमगौ धनाढ्यां कुरुतः एतावेव वधुषिल ग्रे स्थितौ दीर्घायुषं कु
रुतः तावेव प्रसूतौ पंचमे स्थितौ स्त्व प्रसवां स्वसंततिं कुरुतः कुत्रचित् स्तर महेज्य इति पाठस्तदसत् आह यतः शौनकः य
दि षष्ठ कलग्नस्थौ भृगुसौम्यौ दीर्घजीविनीं कुरुतः पंचमसंस्थौ पुत्रान्यामित्रगतौ धनं विपुलं अस्मिन् वधूवरप्रसकाले
स्त्रीजातकोक्तमखिलं शुभाशुभं चिंत्यं ५ एवं कन्यावरोपलब्धिमुक्त्वा तल्लाभे सति दलनकंडनादि विवाहकृत्येषु शुभाशुभ ५१

अथोपश्रुतिशकुनमाह आरोप्येति शार्दूः अक्षतैस्तंदुलैः पूरिते अस्यादिपात्रे संमार्जन्या च वेष्टिते आच्छादिते गणेशप्रतिमामा
रोप्य श्रेष्ठस्त्रियस्सकन्याः एकया कुमार्या सहितास्तिस्रो युवतयः स्ववासिन्यः निशि रात्रौ रजकमयकारादिगृहे तत्समीपे शनैर्नि
र्गताः गंधपुष्पादिभिरभ्यर्चितं गणपतिं करे कृत्वा तस्मिन् गृहे स्थितानां मनुजानां यां वाचं शृणुयुः तस्या वाक्यस्यार्थो अभिप्राय
स्तेन सदृशी सिद्धिश्चिंतितकार्यसिद्धिर्ज्ञेया अत्राधिवासनमंत्रादिकं विधानमालायुक्तं ज्ञेयं २९ तत्र कन्यावरणानंतरमाणि
कुलधर्मानतिक्रमणं चाह श्रुतीति अ पूर्वा ३ ध कृ ऽ नु उत्तराषाढा स्वा एषु नक्षत्रेषु कुमार्या वरणं स्यात् यदा यो वृद्ध
तमाः स्वकुलोक्तं स्वकुलपरंपरागतमाचारं युस्तच्चेत्तमापि नावमन्येत तत्स्वावस्त्रामनसापि न कार्या किंपुनः साक्षात् त
आरोप्याक्षतपूरिते गणपतिं अस्यादिपात्रे शनैः सन्मार्जन्य वेष्टिते युवतयस्तिस्रः सकन्या निशि निर्याता रजकादि
वेश्मसु करे कृत्वा तमभ्यर्चितं यां वाचं शृणुयुस्तदर्थसदृशी सिद्धिः किलोपश्रुतेः २९ श्रुतित्रिपूर्वावसुवह्निमित्र।
विश्वानिलत्वे वरणं कुमार्याः तच्चावमन्येत न चेतसापि सदाचरेयुः स्वकुलोक्तमार्गाः ३० वेदिकां विरचयेत्तथाय
थास्यादियं प्रविशतः प्रदक्षिणोऽस्तु र्जेनाश्च यवोक्तिवर्णकाः षष्ठसवत्रिदिवसेषु नाग्रतः ३१ ॥ त्राप्यागमविरुद्धानेका
र्यो देशाचाराः कुलाचारापेतु विध्यविरोधिनः इति स्मरणात् ३० अथ वेदिकानिर्माणं तत्प्रभृतीनां च कालमाह वेदिका
मिति अथो हस्ता वेदिकां तथा स्वयेत्तथा कथं यथेयं वेदिका गृहे प्रविशतः पुंसो दक्षिणभागे भवति तस्या लक्षणं भूष
णादिकं नारदादिभिरुक्तं ज्ञेयं तन्नाम्नयो मंडपः पश्चोमिरेकार्पणात् तत्प्रकारः शौनकस्मृत्यादिषूक्तः वर्णकाः लोकप्रसिद्धाः।
अस्य विशेषाः यद्धा वर्णकाः रंगवल्ल्यादयः एतद्युपलक्षणेन दलनकंडनवारकादि गृह्यते एतान्यग्रतः पूर्वलग्नदिन।
मारभ्य षष्ठसवत्रिषु ६।५।३ दिवसेषु न स्युः पश्चादपि तद्दासनादि ज्ञेयं केचित्तु नवमदिने शुभमाहुः देशाचारतो व्यवस्था

वि॰ वृं॰ टी॰
५०

अथेंद्राणीपूजनादिफलमाह युवतिभिः सुवासिनीभिः सहितायुवतिः कन्याऽक्तविधिवत्तसुभगामथेंऽपत्नीचरकार
सदाशुलक्षणावयवामित्यादिना श्लोकेन कथयुक्तविधिनापुलोमजायाः इंद्राण्याः पूजनं समाचरेत् मातरोहिविधादे ।
व्योमानुष्यश्चतत्र देव्यागौरीपद्मादयः ब्राह्मीमाहेश्वरीत्यादयश्च मानुष्योमातृमातामह्यादयश्च तद्विशांतिमतोक्तास्ता
सांयत्तः पूजादिकं कुलाचारवशात श्च याः शांतयः कुलदेवताराधनादयः ताश्च विघ्ने निर्विघ्नमानतताश्चनुष्टितास्त्र
मंत्र्यंतिअतः शचीमातृकाकुलदेवतापूजादिकमवश्यमनुष्ठेयमितिभावः १२ इतिश्रीविवाहवृंदावनटीकायां

कन्यकोक्तविधिवत्पुलोमजापूजनं युवतिभिः समाचरेत् ग्रंतिश्चाशुभमविघ्नमानतामातृयज्ञकुलकर्म
शांतयः १२ इतिश्रीविवाहवृंदावने मिश्रकाध्यायः समाप्तः ॥१४॥ कर्मायसनुसहजस्मरगोमरगांकः स्त्रीपुंस
संगमयिता यदिजीवदृष्टः स्वर्क्षाणिशुक्रशशिदृष्टयुतानिकन्यालब्ध्यैवधूगृहकारणनवांशकावा १

१४॥
मिश्रकाध्यायः समाप्तः अथवधूवरप्रश्नाध्यायः तत्रादौवधूप्रश्नमाह वसंतः अस्माकमस्याः कन्यायालाभोभवि
ष्यतिनवेत्यस्मिन्प्रश्ने कृते तस्मिन्काले यल्लग्नं तस्मात् यदि कर्मायसनुसहजस्मरगाः १०।११।१।३।७। गतोमृगांकश्चंद्रो
जीवेनगुरुणादृष्टस्तदास्त्रीपुंसः संगमयितास्यात् स्त्रीपुंसाविमचववादित्वात्साधुः तयोः संगमं समागमं करोतीतिकंन्या
लाभदइत्यर्थः अथयोगः कन्यायावरलाभप्रश्नेप्यविशेषात् योगांतरमाह स्वर्क्षाणीति शुक्रशशिभ्यां दृष्टानियुतानि
वास्वर्क्षाणिलग्नगतानि स्वराशयश्चंद्रशुक्रराशयः ४।२।७।२। कन्यालब्ध्यै कन्यालाभाय भवंति २ ॥ ५०

कनिष्टकेति जीवितमायुः कनिष्टिकायूरेखयोर्मध्ये करभप्रदेशे स्थितामिथोन्योन्यं संक्रांतकलत्ररेखाः स्युः पुंहस्तेतावत्स्त्रः स्वभार्याः स्त्रीहस्ते तावंतस्तस्याः कांताः इत्यर्थः मणिबंधादाकनिष्टकरस्य करभो बहिरित्यमरः परेतु र्वदंति तस्मिन्करभे स्थिताः सांमातृरवर्गस्यापत्यरीत्यारेखाज्ञेयाः संमातृरपत्यानि सांमातुराः सोदराः मातृहस्तसंख्या सभद्रपूर्वायाः स्यात् उरवयथांगुष्ठतले पुत्राः कन्याश्चलक्षितास्तेषामायुश्च तदस्मिन्नीवितरेखायामध्यस्थिते करभे भ्रातरो भगिन्यस्तेषामायुश्च लक्षणीयमिति भावः ॥ अनामिकेति यारेखानामिकामूलस्य विभूषणमनामिकामूलेकुर्द्धंस्थिते त्यर्थः नित्यनपुंसकत्वात्स्त्रीविशेषणत्वेपि भूषणस्य क्लीवत्वं सापुण्यरेखाविद्यमानाच्छेदभेदहीनातस्यपुण्यस्या

कनिष्टिकाजीवितरेखयोः स्यान्मध्येमिथःकांतकलत्ररेखा अपत्यरीत्या करभे परे स्मिन्भवंति सांमातुरवर्गरे खाः ॥ अनामिकामूलविभूषणं या पुण्यस्यरेखानदवाप्तिहेतुः निःसीमसीमंतितपंचशाखाकसोर्द्धरेखान करोतिराज्यं ॥ अरुत्तगंभीरमनोहराभीरेखाभिरंतमधुपिंगलाभिः नचातिवक्रीभिरवामवामेष्वंगेषुपुंस्त्री फलयोस्फुटं ते ॥

वाप्तिहेतुः हेतुशब्दस्य नित्यंपुंस्त्वं निर्गतः सीमावधिर्यस्मात्सो निःसीमः सीमंतोजातोस्मिन्नसौ सीमंतितः पंचशाखायस्मात्सौ पंचशाखः करः निःसीमं पूर्णं सीमंतितो द्विधाकृतः पंचशाखः पाणिर्यया सोर्द्धरेखाकस्य राज्यं नकरोति अपितु सर्वस्यापीति पंचशाखः शयः पाणिरित्यमरः ययोर्द्धरेखया द्विधाकृतमिव पाणितलं भवति साचे एव राज्यप्रदाभवतीत्यर्थः ॥ अथ सर्वासांरेखाणां साधारणं गुणमाह अरुत्तेति विपरीताख्यानकी अरुत्ताः स्निग्धा गंभीरा निम्नामनोहराः सुंदराश्चंतरे मध्ये मधुवत्पिंगलवर्णाभिर्नचातिवक्राभिरनतिसंकीर्णाभिस्ताभिरेखाभिः पुंस्त्रीफ

वि०नृ०टी०
५८

अथकेषुचरणेषुराजचिह्नान्याह सरोजेति शिखरिणी सरोजंकमलंश्रीवृक्षोबिल्वः ध्वजःकेतुःगजोहस्तीतिमिर्मत्स्यःस्तं
भकलशौख्यातौस्त्रकमालाग्रादर्शोदर्पणंकुत्रमातपत्रंश्रंकुशःसृणिःकुलिशंवज्रंश्रंगारःकरकःगिरिःपर्वतःस्थः।
संदनंश्रश्वोहयः श्रीवत्सोविस्त्रवक्षसिरोमावश्रदक्षिणावर्त्तः तदुपचारान्नदक्षिणावर्त्तमात्रंगृह्यतेव्यजनंतालंयवो
धान्यविशेषः यूपोयज्ञस्तंभः इत्यादिभिश्चिह्नैःपदपाणिप्रणयिभिःकरगैःपादगैर्वानरानार्योराज्यंददाति २५ अथ
गुणलक्षणमाह अचिंतमिति स्थोद्धताद्विवचनमचिंतमिष्टंमनोज्ञंस्यात् मनउन्नतंनाल्पविषयेप्रवृत्तिमत् व
पुःशरीरंदृष्टांतेनाणांनिर्विशेषमधिकंसुखदंमतिर्बुद्धिरपराऽनुत्त्वीपानकान्यरातृप्तत्तातदान्ताणांयोषितांवापरेत्वे
सरोजश्रीवृक्षध्वजगजतिमिस्तंभकलशास्त्रगादर्शछत्रांकुशकुलिशभंगारगिरिभिः स्थाश्वश्रीवत्सव्यजनयवप
यूपमत्स्यमिश्रैर्नरानार्योराज्यंददातिपदपाणिप्रणयिभिः २५ अचिंतंवचनमनुन्नतंमनोनिर्विशेषसुखदंदृष्टांवपुः मति
वेदत्रपराऽनुत्त्वीमतिर्लक्षणैःकिमपरैर्न्ययोषितां २६ वरस्यकन्यावरणेवरेण्याङ्गैर्वग्रदक्षिणचेष्टितस्य अदक्षिणा
चेष्टितमिष्टमाहुस्तयोःकुमारीवरणायाहरंचेत् २७ शुनोगतिर्दक्षिणेष्टाकुमारीयत्रकाक्षिणी अदक्षिणायत्रतत्रवरा
त्तौकिंनकिमपिप्रयोजनमितिभावः इतिसामुद्रिकलक्षणानि अथनिमित्तानि तत्रवरणकालेपक्षिचेष्टितमाह वरस्ये
ति यदावरःकन्यांवरीतुमिच्छति तस्मिन्कालेयःकोपि पुंलिंगःपक्षीदक्षिणचेष्टितोदक्षिणांगेकंडूयनकंपनादिचेष्टि
तमान्नतेसवरेणापीतिश्रेष्ठःस्यात् कश्चवड्गौवड्गाक्तसचटिकास्त्रीलिंगपक्षिषुदुर्गापिदक्षिणचेष्टिताशुभेत्यर्थः अथ
कुमारीवेहरंवरणायान्नदातयोःपुंलिंगपक्षिदुर्गयोरदक्षिणावामांगचेष्टितमिष्टमाहुः २७ अथश्वचेष्टितमाह शुनइति यत्र
कुमारीकांक्षिणीवरंवरीतुमिच्छति तत्रश्वनःश्वनकस्यदक्षिणस्वकायदक्षिणभागेगतिरिष्टाशुभा यदावरपत्ना

५८

अथ वर्ज्यलक्षणान्याह पृथुश्मश्रुश्यामेति पृथु श्मश्रुभिः पूर्णा मा श्मश्रुवन्तावोष्ठौ यस्याः सा नासिकोदरेति ङीष् करौ च चरणौ
च कर चरणं पृथु विस्तीर्णं करचरणं यस्याः सा रूक्षा अलंबा रूक्षा ग्रा केशा यस्याः अङ्गुष्ठो विकल्पनात् ङीप् मुक्तेभ्यो
वा घोणं ते महीनानिः प्रोच रोमाणि संतियेषु तादृशानि अंगानि यस्याः सा रोमादेः शइतिमत्वर्थे शः अंगगात्रकंठेभ्य
इति ङीष् रूक्षाल्पश्रुः कुटिला वक्रा चलं त्वस्थिरा क्रूरो ग्रा सक्रग्रा सकपरा दृष्टिर्यस्याः सा वामा अदक्षिणा आवर्त्ता
रोमवलयो यस्याः सा विशाले विस्तीर्णो मनुन्नतमुच्चं विकटं विसदृशं नटंतीन्नतं तीभ्रु वो यत्र तल्ललाटं मस्तकं यस्याः सा अ
पृथश्मश्रुः पृथश्मश्रु पूर्णा मोन्नतौष्ठी पृथुकरचरणा रूक्षा रूक्षाग्रकेशा अतिः शोचा रोमशांगी रूक्षा कुटिल चलत्क्रूरसत्रमरदृष्टिः ८
वामावर्त्ता विशालोन्नतविकटनष्टललाटा स्पृशंती नोर्वीम् अंगुलिभ्याम नियतवक्रभुग्देहिनी गेहिनी रुक् ९ हि
या स्फिग्ल लाटोदरे लंबिनी स्यात् सा कांत कांतानुजताततहंत्री कुर्यात्पतिस्वल्प नितंब गुह्यानितंबिनी दीर्घगलाक
लघ्री १० निःस्वाति रूक्षा अधमनेत्रोपूर्वार्धे प्रायेणतत्रातिरथ्यु अचंडा कपोलकूपा हसिते घृणशीला कूमोदरी उत्क
अंगुलिभ्यां चरणाकनिष्ठिका भ्यां गमनकाल उर्वीं न स्पृशंती अनियतं वारसंख्या रहितं बहुभुनक्तीति सा गेहिनी वधूर्दे
हिनी मृतिं मती रुग्व्याधिर्वर्तते ११ किंचयेति यानितंबिनी स्त्री स्फिग्भ्यां कटिप्रोथाभ्यां ललाटेनोदरेणच लंबते सा क्र
मेण कांतं कांतानुजं कांततातं च हंतीति ताहंत्री भवति अथमर्थः दीर्घस्फिक् पतिघ्नी दीर्घललाटा देवरघ्नी दीर्घोदरी
श्वशुरहंत्रीति याच स्वल्पनितंबगुह्या सा पतिं कुर्यादिति शाहिनितंबः कटिपश्चिमभागः गुह्यं योनिः याच दीर्घगलालंबकंठी
साक्रूरलघ्री भर्तृकुलघातिनी स्यात् १२ निःस्वेति यापूर्वार्धे स्त्री अधमनेत्रोपरिता यामतिरूक्षा अतिकृशा सा निःस्वा दरिद्रा याचत

अथमन्यां रेखामाह विस्तीर्णा सा प्रचंडात्युग्रा याच हसिते कपोलकूपा गंडगर्त्ता सा ऽश्लीला ऽदुराचारा याकूर्मोदरी कच्छपस
मजठरा सा ऽःखदरी ऽदुःखगर्हे दुरात्मा ऽःस्वभावा च भवति ४८ एवं वरवध्वोः सर्वदेहलक्षणमभिधायाथ हस्तचरणग
तरेखालक्षणमाह रेखाभिरित्यादि समस्तश्लोकद्वया अंगुष्ठतले हस्तांगुष्ठमूलाधःस्थिताभी रेखाभिर्विपुलात्मका
भिः क्रमेण पुंस्त्रीप्रसूतिर्वाच्या यावंत्यो विपुला रेखास्तावंतः पुत्राः यावंत्यः कृशास्तावंत्यः कन्या इत्यर्थः अमूभिरे
खाभिरछिन्नाभिरखंडिताभिरभिन्नाभिरन्यरेखाःमिश्रिताभिरायुरखंडं तदन्याभिः छिन्नभिन्नाभिरायुःखंडं यारे

रेखाभिरंगुष्ठतलेगनानां पुंस्त्रीप्रसूतिर्विपुलात्मकाभिः अछिन्नभिन्नाभिरखंडमायुःखंडं तदन्याभिरमूभि
रस्याः ४९ अंगुष्ठतले हस्तांगुष्ठमूलाधःस्थिताभी रेखाभिर्विपुलात्मकाभिः एका तिर्यक् तर्जनीं याति रेखा
तर्जन्यंगुष्ठांतरालं तदन्या तेहस्यातामायुरैश्वर्यरेखे तत्सौदर्यं सुंदरत्वं तयोः स्यात् ५० एश्वर्यरेखाशिखरेणम
लायुनक्रिया सा पितृवंशरेखा नीरंध्रवं याग्रह बंधनाय वक्षीयसी वंशविवर्द्धनाय ५१॥ खाप्रछिन्नास्तदपत्यं

र्णा पुर्याश्च छिन्नास्तदपत्यमल्पायुरित्यर्थः ४९ एकेति तर्जनीं प्रति तिर्यग्याति तदन्या च तर्जन्यंगुष्ठयोरंतराले।
स्थिता ते हे क्रमेणायुरैश्वर्यरेखे स्यातां तयोरेखयोररूक्षताभीरेति वक्ष्यमाणं सौंदर्यं स्यात् तयोरायुरैश्वर्ययोः सुंदरत्वं स्या
त् ५० ऐश्वर्येति यारेखा मूलान्मणिबंधान्निर्गता ऐश्वर्यरेखायाः शिखरेणाग्रेण युनक्ति योगमेति सा पितृवंशरेखा भवति
तादृशी पितृवंशेफलवांच्छा किंच सैव नीरंध्रवं यारंध्रेण छिद्रेण वंधेन रेखांतररूक्षत्वप्रतिज्ञातेन च रहिता गृहबंधनाय ग्र

अपीति यो वा शरीरात् त्वरं निर्गलन्ति रोमाणि नखानि यस्य स तथा यो वा सद्यः स्रवदस्रु विमृष्टं च द्वामं लोचनं यस्य स तथा
यो वा अमानुषं पिशाचादिकं सत्वं निरीक्षते यो वा शिथिलीभूत नासिका लोचन कर्णः स्यात् ९ आक्षिप्यमाण इति यो
वा स्वप्न मध्ये गर्दभादौ यानेष्वि कृत आरूढो दक्षिणादि प्रकाक्षिप्यमाणः प्रेर्यमाणः प्रबुध्यते आर्या ज्ञातारः कुमार्याः प्र
दानायन वृणीरन् तत्र कारणमाह नेदिष्ठेति नेदिष्ठो ति समीपो दिष्टांतः प्रलयो यस्मा सो तथा अंतिकवाढयोर्नेद
माधाविति नेदादेशः दिष्टांतः प्रलयो त्यय इत्यमरः अर्थादेवं विधामासन्नमृत्युं कुमारी वरो पि न वृणुयात् ११ अथ छा
यालक्षणं नारिष्ट फलमाह छायामिति निश्चलः स्थिरो नेत्रयोः पातो यस्या सा तथा सन् क्षणमात्र स्वछायां निरीक्ष

अपि त्वरङोमनखः शरीरात्सद्यः स्रवद्धामविलोचनो वा निरीक्षते सत्वममानुषं यः शिथिलनासानयनश्रु
तिर्वा १० आक्षिप्यमाणो दिशि दक्षिणस्यां जागर्ति यानेष्वि कृतः खरादौ नेदिष्टदिष्टांतममुं कुमार्यो र्याः प्रदा
नायवरे वृणीरन् ११ छायां निरीक्ष्य क्षणमंतरिक्षे पश्यन्नयो निश्चल नेत्रपातः शुभ्राभ्रसच्छायमिह स्वकायाप
श्येत्स न स्याद्धि कृतो विकारः १२ प्रदक्षिणावर्त्त शरीर रोमा हृष्यत्स्वनः फेनिलमूत्रपातः अत्यल्पपार्ष्णिर्मनसाभी
तोर्थी रोचनतां रमरुचिर्यशस्वी १३ ॥ ततः क्षणमंतरिक्षं पश्यन्त्स्वकायं स्वदेहं शुभ्राभ्राणि सितमेघास्तैः समानाछाया
कांतिर्यस्या सो तं न यः पश्यन्त्स न पश्येन्म्रियेत किं चेह स्वकाये विकृतो दृष्टा यो सत्याविकारः स्यात् यस्यागस्य यथावि
कारो दृष्टस्तस्य तथाविकारः स्यादित्यर्थः १२ अथ श्लोकत्रयेण शुभ लक्षणान्याह प्रदक्षिणेति प्रदक्षिणावर्त्त
मावर्त्तः परिभ्रमो येषां तानि शरीरे रोमाणि यस्य हृष्यस्वनः हर्षगंभीरः स्वनो यस्य फेनो स्ति यस्मिंन् तन् सो फेनिलः फेनादि

वि० र० टी० त्वादिलत् तादृशो मूत्रस्य पातो यस्य सः नात्यल्पो गुरुः पार्ष्णिर्यस्य सतनाकादित्वान्नलोपः पार्ष्णिर्गुल्फयोरधः प्रदेशः
तद्ग्रंथी घुटिके गुल्फौ पुमान् पार्ष्णिरधस्तयोरिति कोशात् मनसा गभीरो गंभीरः प्रकृत्यादिभ्यश्चेति तृतीया धीरा
निःसंशयजातानुवर्त्तनावर्द्धमाना कार्यारंभेषु रुचिः प्रीतिर्यस्य प्रशस्तयशोवान् प्रशंसायां मत्वर्थे विनिः २३ स्निग्धाः स
स्नेहाः ईक्षणे नेत्रे त्वङ् नखाश्च दंताश्च केशाश्च यस्य सो तथा युवा मध्यवयाः सुवासा निर्मला वरः परिवीतमतिसु
वृतं चेष्टितं देहेंगितं यस्य स्त्रियमुखमिव मुखं यस्यानिष्प्रभा कांतिहीना शांतानुग्रा मूर्तिर्यस्य अतिकृष्णे ईक्षणे येन
त्रयोस्तारके कनीनिके यस्य सः ईदृशो न भवति औचित्येति औचित्येन चरति प्रवर्त्तते यद्वा उचितमेवौचित्यं चरितं क

स्निग्धेक्षणत्वङ्नखदंतकेशो युवा सुवासाः परिवीतचेष्टः न स्त्रीमुखो निष्प्रभशांतमूर्त्तिर्न चातिकृष्णेक्षण
तारको वा २४ औचित्यचारी शुचिरिंगितज्ञो विस्तीर्णहस्ताननबाहुवक्षाः सर्वोपि सत्त्वाकृतिमान्कुली
नः कन्याप्रदानाय नरोनरोगी २५ ॥

त्रं शीलं यस्य सः शुचिरनिंदितवृत्तः इंगितं परचेष्टितं जानातीति सः विशालं विस्तीर्णं हस्तावाननं बाहू वक्षश्च
यस्य मुख्यं लक्षणमाह सर्वोपीति एभिर्लक्षणैः संपन्नोपि सर्वो नरः सत्त्वाकृतिमान् सत्त्वं धैर्यमाकृतिर्भद्रा
कारश्च तद्वान् यद्वा सात्त्विकप्रकृतिमान् कुलीनः सत्कुलप्रभूतः नरोगी व्याधिहीन एतादृशो नरः कन्या
प्रदानाय योग्य इति भावः २५ ॥ ४७

एवमनेकेषु फलाध्यक्षसमाधानमाह प्रागिति पूर्वजन्मनियड्डपार्जितं सदसत्कर्मं तत्प्राक्कर्मेत्युच्यते तदेव दैवं पश्चेहि
कं कर्म तत्प्रयत्नः पौरुषं चोच्यते प्राक्कर्मणः शोषाय यत्नयायपोषाय पुंसो विधीयमानं कर्म समर्थं भवति किंवत् सलिला
दिवत् जलाग्निभूमीसंस्कारवत् यथा बीजं जलादिसंस्कारसत्कृतमङ्कुरदेति वर्द्धते चान्यथा लीयते तथा प्राक्कर्मबीजं।
मैहि केन यत्नेन वर्द्धतेऽन्यथा लीयते तस्मात्सदाचारवता श्रुतिस्मृत्याद्युदिताचरणानिष्ठानां कदापि न हानिः अस
दपि कर्मफलं सता प्रयत्नेन निवार्यते ततो निमित्तलक्षणशाकुनादयोऽप्येवं प्रपमन्वेष्याः ३ केचित्प्राक्कर्मैव फलदमि
ति मन्यन्ते तन्मतं निरस्यति फलेदिति विपरीताख्यानकौशलमेवं प्राक्तनेकर्मैव चेत्फले न यत्नः तदा यदवश्यंभावि तत्
प्राक्कर्मबीजं सलिलानलोर्वीसंस्कारवत्कर्म विधीयमानं शोषाय पोषाय च तत्स्यात् तस्मात्सदा सदाचारवता न हा
निः ३ फले यदि प्राक्तनमेव तत्किं कृष्याद्युपायेषु परः प्रयत्नः श्रुतिः स्मृतिश्चापि नृणां निषेधविध्यात्मके कर्मणि
किं निषण्णा ४ छायाविधोर्नैधृवमत्र मालामालोकयेद्योन चमात्कचक्रं खंडं पदं यस्य च कर्दमादौ कफस्य मूत्रे।
मज्जति वो बुद्बुद्वी ५ ॥ ग्रहवत्स्वैवेत्साधारणा सर्वजनैः कृष्यादिषु नयनतनीयं यते तेचातः प्रमत्त विरुद्धत्वादित्यर्णः श्रा
गमविरोधमप्याह श्रुतिरिति नृणां निषेधविधिरूपे कर्मणि श्रुतिः स्मृतिश्चापि किं निषण्णा ग्रात्मानं सततं रक्षेदित्यादि
न वृत्तमारोहेन्न कूपमवेक्षेत्त्व वाङ्मध्ये न दीं तरेत्त्व संशयमप्यापद्येत साधाराश्वलायनादिकल्पानां स्त्रीकामः पुष्टिकामो
वा ग्रहयज्ञं समाचरेदित्यादियाज्ञवल्क्यादिस्मृतीनां च चिकित्सादिशास्त्रस्य च वैयर्थ्यप्रसंगः स्यादित्यर्थः अतोऽयड्डकं
तत्समध्यकं ४ ग्रथप्रकृते तत्र तावत्स्वस्यारिष्टान्याह श्लोकसप्तकेन छायामिति अप्रमत्तं वरं न घृणीरत्निस्मत्र रेणसर्वत्र।
संवयः अप्रमत्तं कंयः विधोः छायाकलंकेनालोकयेत् एवं नक्षत्रमालां चमात्कचक्रं चतारामंडलात्मकं नालोकयेत पश्

भ्रइति यस्य चो रोवलक्ष्य दनादिना लिप्तमितरां गात्रं र्वमेव शुष्कं भवति यस्य च मूलेकनिष्ठांगुष्ठो विहाय मध्यमानामिके द्वौंगुलयः
परस्परं कुलिसंलग्रानसमाविश्रांति मरिष्यतो हि मूत्रवन्त्रं संकुचितं भवति यस्य वोदके स्नातस्य मस्तके धूमशिखा स्यात् यो
स वामन्त्रिफलधान्यादिना विकृतं चेत् वुःकाकरूपेणादिर्निवसति ९ नाकीर्णीति यस्य अंगुल्यादिना हृतकर्णीरंध्रः स्वांत वन्हिनेस्वा
भाविकं घोषं न शृण्यात् यो वा सभुक्तोपितस्त्रिं नयाति यस्य सश्रीरपि विनैव रोग चिंताभयादिनिमित्तं निश्रीर्भवति यस्य कृ
शोपि विना पुष्टिहेतुमतिस्थूलो जायते ० यस्य ज्वरादिहेतुं विना तापं लंभस्यति यस्य भस्मकादिव्याधिं विना बहुभुवि
भत्यति यस्य सदसत्त्व हृन्निविषये तीत सात्म्य स्यक्त स्वभावः सत्वहृन्निस्वभावो सति श्र वर्त्तेनासत्वहृति स्वभावस्य सती
ग्रः पुरस्युष्यति यस्य चार्ई नमांतितिं द्वौंगुलयश्च वक्रे स्नातस्य मूर्द्धपि धूमवल्ली निलीयते विक्रम् वः स्वगो वा ९
नाकीर्णीक र्णः श्रण्या न्नघोषं यो वा सभक्तोपि धृतिं न दत्ते निःश्रीरकस्मात्तनरोच सश्रीः कृशः स्थवीयानपि
यो ग्रकस्मात् ० श्रतीव तृष्णं बहुवान्य हेतोरतीत सात्म्यः सदसत्स्वव त्तो श्रयं गुलिक्रांत विलोचनांतो न मेचकं
चंद्रकमीक्षतेयः ८ मध्येललाटं मणिबंधधारी न वालिपिकां पश्यति यः कलावी ग्रहेन्नकयः श्रावणं पिंगा
त्रः सर्वत्र सीमंतितमूर्ध्दजो वा ९ ॥ति यस्याङ्गुलिभ्यां क्रांतो निपीडितौ विलोचनांतौ नेत्रप्रांतौ येन समेचकं
मायूरपत्रनिभं चंद्रकं खद्योतायमानं स्वानुभवसिद्धं नेक्षते ८ मध्येइति मध्येललाटमिति पाठे मध्ये षष्ठ्या वेत्यव्य
यीभावः यः ललाटस्य मध्ये मणिबंधधृत्वा लिपिकां कृष्णा कलावी न पश्यति तलहस्ताधस्तात्संधिर्मणिबंधः त
द्योहस्तभागः कलावी स्त्रीणां करभूषणं स्यात् यस्याहेतुकमकारणं श्रावणं गौरवर्णो यो येषां तानि श्रावणं पीतेति
तानि च तानि गात्राणि यस्यासौ तथा यो वा सर्वत्र सीमंतितः संजातसीमंतः मूर्द्धजाः केशा यस्यासौ तथा सीमंतः स्त्री

४५

मध्यमासगोचराध्यायः तत्रादौ सौरचांद्रमासयोर्विचारमाह चैत्र इति मेषक्रांता यतश्चैत्रे मासे शुक्लप्रतिपदि तिथौ रविवारे
सर्वैर्गगनगतिभिर्ग्रहैर्मेषादौ स्थितैर्भूर्भुवः स्वः प्रवृत्तिरासीत् भूर्भुवः स्वरित्यव्ययानि क्रमेण लोकत्रयवाचकानि तथा चो
क्तं भूर्लोकाख्यो दक्षिणो यस्तदेशान्नस्मात्सौम्यो यो भुवः स्वश्च मेरुरिति अतः पृथ्वीपतल्लोकत्रयाधिष्ठिता एषां लोकानां प्र
वृत्तिः प्रथमनिर्माणे सृष्ट्यारंभचक्रं कमलोद्भवेनेति लंकानगर्यामुदयाच्च भानोरिति युक्तं तत्पौषमासे मृगगमुखग
तेमकरादिस्थितेभास्वति भास्करेनासीत् तस्मात्परिणयनविधाविंदुमाससंज्ञो चांद्रमासः श्रेयान् श्रेष्ठ उक्तः अयंभावः ले
कायालितिजगतयोर्मेषादिस्थितचंद्रार्कयोः किल लोकत्रयस्य युगपत्प्रवृत्तिः तत्र चंद्रार्कयोः समकालत्वाच्चांद्र
मासादिः स एव मेषगतार्कत्वात्स एव चैत्रमासः तदानीमादित्यस्यैव होरात्वतोर्कवार इत्यादि सर्वं पौषमकरादिस्थि

चैत्रमासि प्रतिपदि तिथौ वासरेर्कस्य सर्वैर्मेषादिस्थैर्गगनगतिभिर्भूर्भुवः स्वः प्रवृत्तिः एवं पौषे मृगगस्वगतेभा
स्वति स्यान्नवा सावुक्तः श्रेयान्परिणयविधाविंदुमासोस्तितस्मात् ॥१॥ तेर्के नयतेपतः सौरवर्षमासादेः प्रवृत्तिः सं
हिताकारैर्मकरादिरेव स्वीकृता उक्तं च मृगादिराशिद्वयभानुभोगादित्यादि अतश्चांद्र एव मुख्य इति ग्रंथकरोक्तिः नेत
च्चतुरस्रं प्रवृत्तिकाले चांद्रदिनवर्षादेरपि प्रवृत्तिः तस्यापि मुख्यत्वं कथं न वक्तव्यं तस्मादनयायुक्त्या चांद्रमासस्य श्रेष्ठ
त्वं वक्तुमनुचितं किंच युक्त्यंतरं संहितागमवलान्नद्रव्यते नतत्रेण युक्तः कालः सास्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायामिति
च पाणिनेरनुशासनात्पौषः पौषीत्यादिका संज्ञा सौरादौ नोपपद्यते तस्माच्चांद्रमास एव मुख्य इति अत एव नारदोपि
यस्मिन्मासे पौर्णमासी येन धिष्ण्येन संयुता तन्नक्षत्राह्वयो मासः पौर्णमासी तदाह्वया तस्मात् शुक्लकृष्णाद्यौ दैवपित्र्यौ च

वि॰ कु॰ टी॰
१८

तावुभाविति अभिधानं च पतौ रवौ पयो स्युक्तः तत्सौ मासस्तत्तावुभाविति अतएव सिद्धांते प्युक्तम् मासस्तथा च तिथयस्तद्वि
नेष्टुमानादिति अतः सौरो मासस्य योगो गौणत्वन्नायोजनीयः अस्माकं सिद्धांतः तर्हि रवेर्वैसादृश्यमुत्तरायणमिति विवा
हे सौरमासाः कथमुक्ताः नाषाढे ऽभिमतिश्च तत्र ये विवाहादृन्येन चांद्रमासा ग्राह्यांतर ३ उक्ताः १ अनयोर्विरोधे सति सयुक्तिकं
निर्णयं वक्तुं पूर्वपक्षमाह नेष्ट इति संवदीणाम्प्रपयामे विवाहे मृगपुजिमकरगे रवौ पौषो नेष्टः मकरगार्कस्य शुभत्वे
ऽप्यशुभपौषयोगात्तन्नेष्ट इतिभावः ननु विपरीतं कुतो न स्यादित्यत्राह हस्त इति प्रवीणैः पंडितैर्मस्य मृगपुजिरवौ पौष
श्चेदाहृतः मकरगतार्कस्य शुभत्वात् तदा चैत्रोप्युक्तः सहचरे मेषगे भास्करे मतिचारुः शुभः स्यान्न चैवमस्ति किं चास्य प्रति

नेष्टः पौषोमृगपुजिरवावाहतश्चेत्प्रवीणैश्चाहश्चैत्रोप्यजसहचरे भास्करे सुंदरीणां मौंड्याद्यैः स्यात्तत्शुभफलस्यास्य
किं नो पयामे मीनोपि स्यादविकृतफलः फाल्गुनस्य प्रसंगात् २ कषो न निंद्यो यदि फाल्गुने स्यान्मेषस्तु वैशाखगतो
न निंद्यः मध्याश्रितौ द्वावपि वर्जनीयाविद्यादिवाचामियमेव युक्तिः ३ ॥ इदस्य फाल्गुनस्य मौंड्याद्यैः स्यात्शुभफल
स्य प्रसंगाद्योगात् मीनो मीनगतार्कोऽप्यविकृतफलो यथावत्फलः किं न स्यादपि तु विकृतफल एव शुभफलफाल्गुनयो
गादुष्टोपि मीनोऽदुष्टफल एवेतिभावः न चाप्येवमस्ति एवं सौरप्राधान्यस्वीकर्तुरनिष्टद्वयं २ एवं सति सिद्धांतमाह कष इति
यदि फाल्गुने कषो मीनगतार्कस्तदा न निंद्यः चांद्रस्य मुख्यत्वात् एतत्प्रसंगेन व्रतुर्थयेपि निर्णयमाह मेष इति मेषो मेष
गतार्को यदि वैशाखगतस्तदा न निंद्यः मेषगेर्के व्रतेन हीस्त्रेरशुभस्य मेषस्य शुभवैशाखयोगाच्छुभत्वमिति भावः प्रकृतमा
ह मध्याश्रितावित्ति मध्याश्रितौ चैत्रगौ मीनमेषगतार्कावपि वर्ज्यौ चैत्रदोषात् मीनो हि स्वरूपत एवाशुभो मेषस्तु चैत्रयोग्या
दिति चांद्रस्य मुख्यत्वादिति सर्वत्र हेतुः इत्यादि वाचं
एवमुक्तवतामृषीणां युक्तिरियमुक्तैवेत्यर्थः ३ ॥

१८

स्फारो बहुलः स्फुरत्प्रसरो यः परिमलो विशेषार्थस्तेनाढ्यं समृद्धं फलं तत्त्वज्ञानं यत्र तत्तद्वनमपि परिमलेन फलैश्च पूर्णं भवतीति टीकांतरं = १

सोऽयं ग्रन्थिमगुंफेन प्रागेव निष्पन्नमिति भावः अत्र मंगलार्थं गणादिदोषनिरासार्थं चादौ श्रीशब्दप्रयोगः तदुक्तम् देवतावाचकाः शब्दा ये च भद्रादिवाचकाः ते सर्वे नैव निंद्याः स्युर्लिपितो गणतोपि वेति यथा श्रियः कुरूणामधिपस्य पालिनीमिमादौ वसन्ततिलकवृत्तम् ॥ अथास्य ग्रंथस्यार्षमूलत्वेन प्रामाण्यं प्राचीनग्रंथेभ्यो वैशिष्ट्यं च द्योतयन्ननुवध्नचतुष्टयं च सूचयन् चिकीर्षितं वसंततिलकेन प्रतिजानीते संवर्गेति अहं विवाहवृंदावनं नाम ग्रंथं विरचयामि विवाहः स्त्रीपुरुषसमागमलक्षणस्तदर्थं वृंदावनमिव कृष्णो हि तत्र गोपीभिः सह परस्परपाणिधारणपूर्वकं रासक्रीडादिकं कृतवान् यद्वा विवाहानां वृंदं समूहं भवतीति तथा अत्र हि समयकसदसत्फलनिरूपणे नासत्समयमुत्सृज्य सत्समये विवाहकरणे पुत्राद्यभिवृद्धिदत्वायुक्तमस्य ग्रंथस्य विवाहवृंदावनत्वं कीदृशं स्फारत्स्फुरत्परिमलाढ्यफलं स्फारंति

संवर्गगर्गभृगुभागुरिरैभ्यगीर्भ्यः सारं वराहमिहरादिमतानुसारं स्फारस्फुरत्परिमलाढ्यफलं विवाहवृंदावनं विरचयामि विचार्य

विस्तृतानि स्फुरंति विकासमानानि परिगतो मलः परिमलो दोषाभावः कुगतिप्राद्य इति तत्समासः तेनाढ्यानि तत्त्वज्ञादीनां फलानि यस्मिन् तथा विचारेण नानामुनिवाक्यानां सर्वपक्षसिद्धांतसारासारविचारेणार्थः तेनाढ्यानि... किं कृत्वा गर्गादीनां गिरो वचनानि ताभ्य एकदेशीयादिवाक्यपरित्यागेन सर्वसंमतमतस्वीकारात्मकं सारं संवर्ग्य मेलयित्वा न केवलं स्वमतेनैव सारं संवर्ग्य किंतु वराहमिहरादिमतानुसारं आदिना ललश्रीपति श्रीधरनारदादीनां ग्रहणं तेषां मतमनुसरतीति तथा तं गर्गादिवाक्यानां सारासारपर्यालोचनया वराहादिमतेन सारं संचीय ग्रंथं विरचयामीत्यर्थः अनेन गर्गादिमुनिवाक्यमूलत्वेन प्रामाण्यं स्फारस्फुरदित्यादिविशेषणेनेतरग्रंथेभ्यो वैशिष्ट्यं चास्य ग्रंथस्य द्योतितं अत्र तत्तच्छुद्धिकालमीमांसामेलकनवांशविचारादिविषयः प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावश्च संबंधः सदसत्फलज्ञानेन शुभाशुभनिरूपणं।

विवाहवृंदावनटीका ॥ २ ॥

मंतत्रापि निर्वाशस्तुहोदयमप्यस्तु इं भस्तु द्दिहीनं प्रवदंतिसंतः तस्मा
प्रथमर्वकार्येषु नारदादिभिः प्रथममुद्दिष्टत्वात्सर्वाराशुद्धेः प्राधान्यात्तत्रापि शुद्धिरेव प्राधान्यात्प्रथममभिधेया सा पुनः न तत्रामेवेतिस्व
द्दिशोषेणाम शुद्धिमादौ विचार्य कार्यं शुभमाह मार्याः लग्नान्नत्वत्र शुद्धिरेव प्राधान्यात्प्रथम ... योगिनी ... नाथा दीनि प्रसिद्धानि करोहस्तः
भनुत्तराणि तत्र संगेन शुभसौरमासात्राह प्रवेति वंशस्य ध्रुवाणि रोहिणी उत्तराणि उत्तराषाढादीनि ... दूषणो वस्माणा पवेधा
तेषामस्माहारः एकवद्भावः क्लीवत्वंच मघास्वात्योश्चाने प्रथमेकादशान लग्नान्मको गणाः श्वेदहूषणो वस्माणा पवेधा
विदोषरहितस्तदा मृगी हृष्णा मृगजातिः स्त्री मृगीन साहृगि वहृगपा सीता तस्मा साकरग्रहे विवाहे मंगलकृत्स्यात् वसतिचरम
रदहूषणभृषणोतिकूरवेधादिदोषे त्वशुभफलं वसति किंचरवेरिति षसांगरहाणस्माहारः षड्ग्रहीग्रमीनामीनरहिता
मकरकुंभमेषमिथुनस्थो कौ विवाहे मंगलकृदित्यर्थः १ अथपूर्वाफाल्गुनी पुष्यौ के चिद्रुक्तौ तन्मतनिरासायाह प्राचे
ध्रुवानुराधामृगमूलरेवती करं मघा स्वाति रदूषणो गणाः रवेर्मीनामकराद्विषद्ग्रही करग्रहे मंगलकृन्मृगीदृशा १
प्राचेतसः प्राह शिवं भगर्दं सीता तदूढान तरवे निषेवे पुष्यस्तु पुष्यत्यतिकाममेव प्रजापतेः शापमस्मिन् ५ ॥
तमरुति उपजातिः प्रकृष्टं चेतो यस्यासौ प्रचेतास्तस्यापत्यं प्राचेतसो मुनि विशेषः स भगर्दं पूर्वाफाल्गुनीन तत्र शिवं शुभ
मस्मिन् विवाहे यत्प्राह तस्मिन्नत्र ऊढा परिणीता सीता सुखेन सिषेवे से वितवती वनवासरक्षोपहरणादिकं दुःखमेव
प्रापातो गर्गनारदशौनकादिभिरनुक्तत्वादनादरणीयमितिभावः ननु विवाहे भगर्दं विधायकस्य मुनिवचसस्तर्हि का
गतिरिति चेत्सीता प्राग्गुणविषयत्वे नेति गमय पुष्यस्तु कामं मदनमतिपुष्यति नितरां वर्द्धयति एवं कारणादस्मिन् विवाह
विषये स पुष्यः प्रजापतेर्ब्रह्मणः सकाशाच्छापमाप प्राप्तवान् पुस्तानि कार्याणीति पुष्यः क्यवंतो निपातः ब्रह्मणः किल
विवाहः पुष्येभूत ग्रनंतरशंभु विवाहे होमसमये पार्वती सौंदर्य दर्शनात्प्रचलितचेतसो ब्रह्मणः परिहितवस्त्रं तस्मात
वीर्यस्पहस्त ह्येनपरामृष्टस्यांतत्स ... बालखिल्यामुनयो भववन्निति

वि॰वृं॰टी॰
१

ॐश्रीगणेशायनमः तीर्थानामधिपः कुशध्वजितपदोऽसंत्यक्तवेलास्थितिर्यत्पर्यायकलाहिजाधिपसमीदासोरुमस्तरश्मत
लक्ष्मीशोखिलदानवारिसततश्रस्निग्धसम्प्रतितित्रीघध्वस्तमलोजयत्युरुकृपासिन्धुर्गुरुःकेशवः १ वध्नातिस्मविवाह
पूर्वकपदंवृंदावनंकेशवादित्यायत्कुटिलोक्तियुक्तिबहुलंवक्रार्थगूढंपदैः हेलागम्यमनल्पदृष्टिसुधियांतन्नेत
रेषांतथा तस्मात्तद्धितिविशेषसहितामारव्धुमनुस्त्रकः २ नानाकलागमपटुर्भुविगीतकीर्त्तिः श्रीकेशवो
स्यतनयः कुरुतेगणेशः टीकांभ्रमांधतमसापहरांविवाह वृन्दावनस्यकरपीडनदीपिकाख्यां ३ अथसकलाग
माचार्यवर्योज्योतिर्विल्कलावतंसोनेककलाकलापकुशलः श्रीकेशवार्कःकर्णाकंठीरवादियहगणितादिनिर्मा
यनिजसत्कविताविशेषचातुरींदर्शयन्संहितास्कंधैकदेशभूतंविवाहपटलंचिकीर्षुर्निर्विघ्नग्रंथसमाप्त्यादिफलक

श्रीशार्ङ्गिणःसृजतुवोनवसन्निवेशःक्लेशाव्ययंचलचलन्नयनांचलक्ष्मीः यत्रांचलग्रथनमङ्गलमाचचार
शृंगारहारमणिकौस्तुभरश्मिगुम्फः १ ॥ माशीतंतणंमंगलमाचरति श्रीशार्ङ्गिणोरिति श्रयतिविस्रमेतासाश्रीः
शार्ङ्गंधनुरस्यास्तीति शार्ङ्गीतयोर्लक्ष्मीनारायणयोः नवसन्निवेशः नवसंगमः सन्निवेशस्तुसंस्थायांप्रवेशेसंगमे
पिचेत्यभिधानात् वोयुष्माकंक्लेशाव्ययंकष्टनाशंसृजतुकरोतु सन्निवेशमातिंविशेषणद्वारेणाह चलचलदिति
चलौचतौचलतौचचलचलन्तः संमुखगत्वापरावर्त्तमानानानयनानामंचलाःप्रांतास्तेषांश्रीःशोभायस्मिन्सतथासमा
सांतविधेरनित्यत्वात्कप्रत्ययाभावः लज्जाकुलतयामान्नरागपरस्परावलोकनंनयनांचलैरेवयुक्तं सकःयत्रसन्नि
वेशेशृङ्गारहारस्यमणिःकौस्तुभस्तयोरश्मीनांगुम्फोग्रथनं अंचलयोर्वस्त्रयोर्ग्रथनमेवमंगलंतदाचचार विवाह
समयेवरवध्वोःप्रहृत्तिवस्त्रांचलग्रथनंमंगलत्वेनक्रियतइतिशिष्टाचारः तदत्रश्रियःशृंगारहारमणेःशार्ङ्गःकौस्तुभमणेश्च

यद्वा तीर्थानां गंगादीनामधिपः स्नानसमये येन तन्मंडलान्तरावाहनविधानात् कुम्भद्भिरुदयाचलादिभिः श्रितं शृंगेषु यत्नेप
देवर्षिभिरूपं यस्य यद्वा कुम्भतिस्तमैरौश्रितं नपदं येनसः न सम्यक् वेलायाः कालस्य मातरादेः स्थितिः प्रवर्त्तननियमो ये
न यस्मात् सूर्यात्पर्यामाः कलायेन सहितनाधिपश्चंद्रः न स्य समीतयादर्शने छायाश्रामाव्यामाश्चंद्रदर्पणनलालसा
स्वको गादयस्तेषां रूमत्सूरं चन्द्रमंडले स्वकिरणसमर्पणेन विभर्त्तीति स तेजो लस्याईशः अविलेदीनवारिभिर्
द्रादिभिः सततं प्रस्त्रिग्धा सेविना सद्यदितितिर्यस्य घोषेण वेदरवेणध्वस्तो मलो येन वेदपाठप्रवर्त्तकः समर्थः अरु
कृपासिंधुः स्थावरजंगमजगदात्मनयाहृष्ट्यादिहेतुनया च दयासागरः इत्यंगलोपरादेवस्तैः कृतनमर्थ्यचतुष्टयं
यद्यस्मात्स्यनिबन्धस्य ग्रन्थारम्भेवरीयसः १॥

अथप्रथमश्लोकव्याख्या केशवोनामगुरुराचार्यःपिताचजयतिकी॰ तीर्थानांशास्त्राणामधिपःकर्तृत्वात्प्रकाशितत्वात्सर्वतीर्थ
मूर्त्तिःकुम्भोद्भवरूपेःश्रितेसेवितेपदेयस्यराज्यमान्यइत्यर्थःनसंत्यक्तावेलास्थितिःकालमर्यादायेनसःविहितसदाचारइत्यर्थः
यस्मात्पर्यान्तालब्धाकलाविद्यादिलक्षणायेनसःशिष्यभक्ताद्विजाधिपाब्राह्मणास्तेषांसमीक्षयादर्शनेनाप्यालब्धयाउद्धा
उत्कृष्टायामुरोहर्षस्यपूरंविभर्त्तीतिसतथा लक्ष्म्याःपशुधनधान्यादिसमृद्धेरीशः यद्वालक्ष्मीनाम्नीमञ्जननीतस्याईशःपतिःअ
खिलान्यनेकानिदानानितेषांवारिणासंकल्पोदकेनसततंसदाप्रक्लिन्नाईनतायस्यप्रलितिर्गृहभूमिर्यस्य घोषेणशास्त्राथ
यनरवेणाध्वस्तोमलोजनपातकंयेनसः उर्वीगुरुतरायाकृपातस्याःसिन्धुरिव अथसमुद्रपक्षे उरुकृपायुतःसिन्धुर्जयतिकी॰
तीर्थानामधिपोराजा कुम्भोद्भवैर्मैनाकादिगिरिभिःश्रितमंगीकृतंपदंस्थानंयत्र नसंत्यक्तोलंघितावेलास्थितिस्तीरमर्यादाये
न पुनःयदित्यव्ययं पत्परापर्यान्तकालसम्पूर्णस्यद्विजाधिपस्यचंद्रस्यसमीक्षयादर्शनेनाप्याउरुमुद्धर्षोयेनेदृशोभवतितत्
पूरंविहृत्तजलप्रवाहंविभर्त्तीतितथाभवति लक्ष्म्याईशोजनकःअखिलैर्दानवारिभिर्देवैःसततंप्रक्लिन्नाशोभनासम्प्रति।
तिर्यस्य घोषेणस्वगर्जनेनध्वस्तोमलःपातकंयेनसुग्रीवसफलंजन्मयेवसंतिमहोदधौ अत्रत्यकृनिर्घोषेणध्वस्तहत्यावि।
लीयते इतिपुराणे केशवःविष्णुप्रायनग्रहमत्वर्थीयोव २ अथविष्णुपक्षे केशवोनारायणोजयतिकी॰ गुरुरर्जुनादीना
मुपदेष्टा तीर्थानामधिपःगंगादीनांतत्पदजन्यत्वात् कुम्भतिपरणीधरेशेषेश्रितंपदंनिवासोयेनशेषशायी नसंत्यक्तावे
लायांसमुद्रतीरेद्वारकायांस्थितिर्येन यस्माद्धिलोकेवपर्यान्तालब्धापोर्यादिकलायेनसचासौद्विजानांपक्षिणामधिपो
गरुडस्तस्यस्ववाहनस्यसमीक्षयामायाउरुमुदोगुरुहर्षस्यपूरंविभर्त्तीतिसः लक्ष्मीईशोभर्त्ता अखिलासमग्रादानवारिणा
गजगंडमदजलेनसततंप्रक्लिन्नायामकृत्स्नावतारादौस्तप्रलितिर्गृहांगणभूमिर्यस्य घोषाणांव्रजवासिनंदादीनांध्व
स्तोमलोयेन उरुकृपासिंधुर्दयासागरः ३ सूर्यपक्षे केशाःरश्मयःप्रशस्ताविद्यंतेयस्यसकेशवःसूर्यःकेशाद्वान्यतस्यामि
तिप्रशंसायांमतुवर्थेवःजयतिकी॰ गुरुर्मंगलोमकारादीनांज्योतिषउपदेष्टा अनपवतीर्थानांपशास्त्राणामधिपःप्रवर्त्तकः

विवाहवृन्दावन पत्रे ५१

Vivah Vrindavan